

ISTOČNO RIMSKO CARSTVO ILI BIZANT

Naziv Bizant bi na neki način bila historijska pogreška jer stanovnici I.R.C. nisu priznavali prekid kontinuiteta njihove civilizacije i klasičnog Rima. Kroz cijelu svoju povijest nazivali su se **Romanima**, čak i kada je Rim pao pod barbarsku kontrolu, samo su preuzeli **grčki** kao službeni jezik.

KONSTANTINOV NOVI RIM

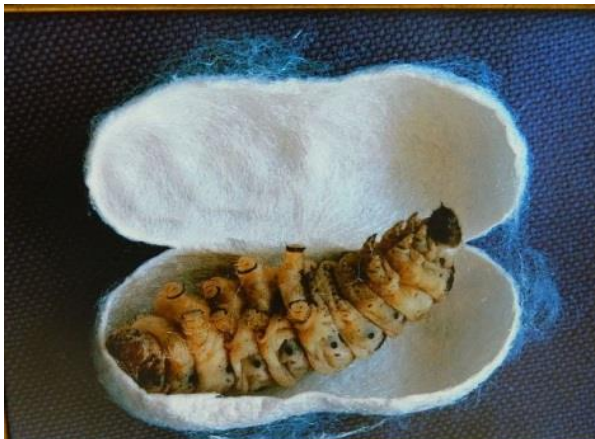
Car **Konstantin** premjestio je prijestolnicu Rimskog Carstva na Istok

324.g., a taj događaj označava **početak bizantske povijesti**. Carevi motivi za takav čin bili su ponajviše vojni, jer su mnogi moćni neprijatelji – Perzija (oko Eufrata); Germani (na Dunavu); germanski pirati na Crnom moru – predstavljali najbogatiji dio Rimskog Carstva.

Slika 1: Zidine Konstantinopolisa. Najvažnije zidine Zapadne civilizacije, koji su kulturu, znanje i tradiciju Rima sačuvali gotovo do XVI st. Zidine su građene postepeno od strane mnogih careva nakon Konstantina. Prvi dio fortifikacija činio je povećani jarak, širok oko 20 m, a dubok oko 7 m, koji se u slučaju opasnosti punio vodom. Zatim je slijedio sistem vanjskih zidina, visokih oko 10 m. Zadnja prepreka bio je unutrašnji fortifikacijski kompleks. Bio je dovoljno prostran da cijela vojska po njemu radi taktičke premještaje. Takav fortifikacijski kompleks odolijevao je Hunima, Avarima, Arapima, ..., ali Osmanlije su ga uspjeli nadvladati i zaviti Carigrad u crno tog crnog utorka, 29. V 1453.

Konstantin je za novu prijestolnicu izabrao staru grčku koloniju – **Bizantium**, koja je

Slika 2: Svila u Bizantu. Golemo bogatstvo Bizant je stekao monopolističkim položajem u proizvodnji svile za cijeli Zapad. Navodno su sredinom VI st. dva redovnika, prema željama i nalogu cara Justinijana izveli akciju švercanja jajašaca dudovog svilca iz Kine u Bizant. Oni su tu akciju izveli vrlo spretno, sakrivši jajašca u šuplje bambusove štapove.

imala sjajan strateški položaj na Bosporu, gdje se dodiruju Europa i Azija. Službeni naziv novog grada bio je **Novi Rim**, ali je uskoro prozvan Konstantinov Grad ili **Konstantinopolis** po svom osnivaču. Konstantinopolis je imao izvrsnu prirodnu luku, s tri je strane okružen morem, što je doprinosilo sigurnosti. Zbog sve većeg pritiska raznih osvajača, carevi nakon Konstantina izgradit će kompleksan sistem trostrukih gradskih zidina, koje će odolijevati napadačima sve do sudbonosne 1453.g.

Grad je smješten na raskrižju važnih trgovačkih pravaca – kopnene trgovačke rute od Balkana prema Maloj Aziji i morskog puta između Crnog mora i Mediterana.

Konstantinopolis je ubrzo postao kršćanski grad i **prijestolnica kršćanskog carstva**, a glavna crkvena osoba ili **patrijarh** Konstantinopolisa postao je druga osoba u crkvenoj hijerarhiji, odmah iza rimskog

pape. Doduše patrijarsi nikada nisu priznavali vrhovni položaj pape, niti su papinski položaj smatrali hijerarhijski jačim.

Konstantinovi nasljednici nisu napuštali ideju jedinstvenog Rimskog Carstva i poduzimali su sve ne bi li obnovili Rimsko Carstvo u njegovoj nekadašnjoj veličini, moći i slavi. Car koji najbolje ilustrira takve namjere ranog bizantskog carstva bio je Justinijan.

CAR JUSTINIJAN (527 – 565) I USPON BIZANTSKOG CARSTVA

Slika 3: Uspostavom kontrole u Italiji nakon pokoravanja Ostrogota, u Ravenni je izgrađena velika crkva *San Vitale*, a u njoj su dva poznata mozaika koji prikazuju Justinijana i njegovu svitu, te Teodoru i njezinu svitu (na slici br. 2). Mozaici nam puno govore o tome kako su ljudi doživljavali carski par. Oboje su obučeni u carski purpur okićeni skupim nakitom, a oko njih su svi oni koji im osiguravaju veliku moć (predstavnici vojske, Crkve...) Aure oko njihovih glava daju nam do znanja da vladaju kao božji predstavnici, te da su neporecivi kontrolori i duhovne i svjetovne vlasti, što se na Zapadu često nazivalo *cezaropapizam*. Na Zapadu su ta dva oblika autoriteta – duhovni i svjetovni - bili strogo odijeljeni, pa će zbog sukoba duhovne i svjetovne vlasti tijekom XI st. i dalje izbijati sukobi između papa i careva.

trupe predvođene vrlo sposobnim vojskovođama **Belizarom** i **Narzesom**, uspjele pokoriti **Vandale** u sjevernoj Africi i srušiti njihovo kraljevstvo; isto se dogodilo **Ostrogotima** u Italiji, a prisilio je i **Vizigote** na odstupanje **južnog dijela Hispanije**. Justinijan i njegovo Carstvo ponovno je gospodarilo **Sredozemljem**. Doduše, ovakvi pothvati na Zapadu oslabili su granice Bizanta na Istoku, ali Justinijan je tipičnom bizantskom diplomatskom vještinom uspio osigurati mir s Perzijom koja je prijetila na istočnim granicama Carstva. Sve ovo je postignuto jer je Bizant ustrojio jednu od najačih vojnih sila u tadašnjem svijetu. Vojska, brodovi i mornari štitili su Carstvo, a moćne fortifikacije sprječavale su ugrožavanje prijestolnice.

Najviše podataka o caru Justinijanu stiglo je iz pera dvorskog historioografa – **Procopiusa**, koji je u nekoliko djela slavio Justinijanovu vanjsku politiku i ratne uspjehe, ali i njegova arhitektonska postignuća. Nakon smrti Justinijana *Procopius* je prikazao i tamniju stranu Justinijanova dvora, kojeg je opisao kao leglo nemoralna i poroka u kojem je navodno prednjačila Justinijanova žena, **carica Teodora**.

Vojna snaga Bizanta

Jedna od glavnih Justinijanovih preokupacija bila je povratiti izgubljene teritorije Rimskog Carstva, koja su zauzeli razni upadači. Do polovine VI st. njegove su

Slika 4: Carica *Teodora* i njezina svita na mozaiku iz crkve *San Vitale* u Ravenni. Teodora je inače bila jedina Justinijanova ljubav i imala je priličan utjecaj na Justinijana. Bila je kćer čuvara medvjeda u cirkusu, glumica i slavljena prostitutka prije svoje 20 godine. Justinijan je čak mijenjao zakon kako bi se mogao oženiti njome, jer je ona bila iz nižeg staleža.

Justinijanov Zakonik

Jedno od najvećih Justinijanovih postignuća bilo je **sistematiziranje zakona**, a u tu je svrhu imenovao ekipu tadašnjih vrhunskih pravnih stručnjaka što je rezultiralo temeljnim dokumentom zapadnjačke pravne znanosti - "*Corpus Iuris Civilis*", koji se po najvažnijem dijelu najčešće naziva "*Justinijanov Kodeks*". Kodeks je zbirka carskih zakona i pravnih rješenja od cara Hadrijana do njegovog vremena, i uvelike je utjecao na razvoj prava na Zapadu (na Istoku manje!), a može se reći i da su moderni pravni sustavi zapadnih zemalja bazirani na principima rimskog prava sačuvanih u "*Corpus Iuris Civilis*".

Reizgradnja Konstantinopolisa

Graditeljski poduhvati ipak su ostali najtrajniji pokazatelji Justinijanove carske politike u Bizantu. Sve je započelo pobunom stanovnika Konstantinopolisa, 532.g., poznatom pod nazivom „**pobuna Nika**“. U tim događajima uništene su mnoge gradske građevine, a izgubljeno je i mnogo ljudskih života. Tijekom pobune, Justinijana je obuzela panika i spremao se za bijeg iz grada, ali je, prema Procopiusu Teodora uvjerila muža da radije izabere smrt nego bijeg. Navodno je tada rekla svoje poznate riječi: „**...Grimiz je najljepši mrtvački**

Slika 5: Tijekom pobune Nika veliki je dio Konstantinopolisa izgorio, pa su Justinijan i Teodora pokrenuli opsežan plan reizgradnje. Najimpresivniji rezultat bila je izgradnja *Hagie Sophie* (crkve Svete Mudrosti), koja je pokazala svu pobožnost i inženjerske sposobnosti bizantinskih graditelja. Na dan posvećenja crkve car Justinijan navodno je rekao: „*Slava Bogu koji me odredio dovoljno vrijednim da napravim ovakvo djelo. O Salomone nadmašio sam te!*“ Središnja kupola najveća je takva struktura na svijetu. Nakon što su Osmanlije 1453. osvojili Konstantinopol, crkva je postala džamija, a izvana su joj dodani minareti. Danas je ta veličanstvena građevina ne samo pokazatelj inženjerskih vještina, već i dokaz miješanja kultura što od davnina obilježava ovaj prostor.

Slika 6: *Eufrazijeva bazilika* ili *Eufrazijana*. Sagrađena je u vrijeme cara Justinijana i tadašnjeg biskupa Eufrazija, i predstavlja jedno od najljepših djela ranobizantske umjetnosti i graditeljstva na Mediteranu. Osim toga *Eufrazijana* je prvi primjer trobrodne crkve s tri apside na Zapadu. UNESCO ju je uvrstio među spomenike svjetske kulturne baštine.

pokrov“! (misleći pri tome da je bolje umrijeti kao car nego kukavički pobjeći i prepustiti ruļji da vlada) Justinijan se odlučio na slamanje pobune, i uz pomoć svojih slavniñ vojskovođa – Belizara i Narzesa to mu je pošlo za rukom. Tada se na hipodromu dogodio jedan od najvećih pokolja u povijesti, u kojem je život izgubilo oko 30 000 ljudi (mnogi drže da je taj pokolj izveden po Teodorinoj zapovijedi).

Razaranja uzrokovana "pobunom Nika" pružila su Justinijanu šansu za reizgradnju prijestolnice. Źudio je za pretvaranjem Konstantinopolisa u refleksiju fizičkog sjaja Rima. Organizirao je velike javne radove na izgradnji veličanstvenih zgrada,

vodovoda, kupališta, kanalizacije, uredio je i neke druge gradove (Antiohija npr.), ali vrhunac njegovog graditeljskog pothvata i najspektakularnija građevina bila je crkva **Hagia Sophia** (Sveta Mudrost). Tragovi njegovog graditeljskog poduhvata vidljivi su i na tlu Hrvatske, točnije u Poreču gdje je podignuta Eufrazijeva bazilika.

Vjerska politika

Justinijan se trudio i oko sređivanja odnosa u Crkvi, tj. prevladavanju razlika između Zapada i Istoka u crkvenim pitanjima. U njegovo vrijeme sukob je izbijao zbog teološkog pitanja Kristove naravi, jer na Istoku je bilo mnogo pristaša tzv. **monofizitske teorije**, koji su tvrdili da Krist ima jednu narav – samo božansku, drugim riječima **Krist nije pravi čovjek**. Pravovjerna pozicija drži da Krist ima dvije naravi – jednu božansku i jednu ljudsku, tj. **Krist je i pravi Bog i pravi čovjek**.

Da bi dokazao svoju privrženost zapadnom, odnosno latinskom kršćanstvu, Justinijan je pokrenuo niz žestokih progona Monofizita u Siriji i Egiptu. Ti progoni uvelike će odrediti buduća događanja na tom području, jer će Monofiziti raširenih ruku prihvatiti islamske osvajače, koji će im garantirati slobodu ispovijedanja svoje vjere.

Slabljenje Carstva na kraju Justinijanove vladavine

Pred kraj njegove vladavine **stanje u Carstvu se pogoršava**, morao se istovremeno boriti na nekoliko frontova, posebno protiv Perzije na Istoku i Ostrogota na Zapadu, a u takvoj nezavidnoj situaciji na Carstvo se obrušila i epidemija kuge. Nakon njegove smrti granice počinju popuštati – Langobardi upadaju u sjevernu Italiju; Perzijanci na Istoku; Avari i Slaveni preko Dunava...

Bez obzira na sva politička i vojna postignuća, Justinijanovu briljantnu reputaciju i na Istoku i na Zapadu osiguravaju *Hagia Sophia* i "*Corpus Iuris Civilis*".

Njegovi nasljednici nisu više mogli osiguravati status univerzalnog Carstva već su se okrenuli **istočnjačkoj orijentaciji**.

CAR HERAKLIJE (610 – 641) I ORIJENTALIZACIJA CARSTVA

S carem Heraklijem počinje nova, **istočnjačka orijentacija Bizantskog Carstva**. Grčki jezik zamijenio je latinski kao službeni, a stare rimske titule zamjenjuju se grčkima, pa je tako naziv za cara **basileus**.

Perzijska opasnost

Njegova vladavina započela je usred mnogih vojnih poraza, a posebno su agresivni bili Perzijanci, koji su preuzeli kontrolu nad teritorijem Sirije. Uz pomoć blaga koje je donirala Crkva Heraklije je osnažio i reorganizirao svoju vojsku, te porazio Perzijance, koji su morali pristati na ponižavajuće primirje, a Heraklije je čak uspio vratiti komad pravog križa na kojem je bio razapet Isus, a kojega su se dočepali Perzijanci kada su upali u Jeruzalem.

Slika 7: Grčka vatra. Glavni sastojak za proizvodnju grčke vatre bio je petrolej, koji se skupljao na bazenima nafte, gdje je ona izbijala iz zemlje (npr. prostor Azerbejdžana). Bio je previše zapaljiv i eksplozivan da bi se prevezio i koristio na kopnu, pa se grčka vatra koristila ponajprije u bizantskoj mornarici. Zapaljena smjesa se ispaljivala iz cjevastih sprava i izazivala paniku na neprijateljskom brodu, koji bi se zapalio, ali bi se zapalilo i more oko broda, što je još više doprinosilo strahu. Grčka vatra imala je jako važnu ulogu u zaštiti Carigrada 717/718. za vrijeme velike opsade od strane arapskih snaga.

Pritisak Avara i Slavena Na Balkanu mu je bila strašna gužva i pritisak Slavena i Avara, koji su nakon 582. i osvajanja Sirmiuma (Srijemska Mitrovica u Srbiji danas) započeli trajno

naseljavanje Balkana. Najveća opasnost za Carigrad (Konstantinopolis) dogodila se 626., zajedničkim avarsko-slavenskim opsjedanjem Carigrada, a sa azijske strane navalili su i Perzijanci. Pokazalo se da čvrste carigradske zidine nije moguće osvojiti bez jake mornarice. Nakon toga Slaveni su se primirili, posredovanjem Bizanta prešli na kršćanstvo i time postali tampon zona drugim upadačima na Balkan, a Balkan je postao bizantski prostor utjecaja.

Arapska prijetnja Nova prijetnja došla je od strane **Arapa** nakon Muhamedove smrti, koji su pregazili veliki dio Bizanta u samo jedno desetljeće. Heraklije je shvatio da ima posla sa mnogo gorim protivnikom nego što je to bila Perzija i da će njega teško biti protjerati s osvojenih područja (poznata je njegova izjava koja to potkrepljuje: "... **zbogom, dugo zbogom Siriji ...**").

Tematsko uređenje Carstva U takvim okolnostima morao je Heraklije dodatno reformirati upravu i vojsku kako bi se lakše nosio s prijetnjama. Podijelio je Carstvo na **teme**, tj. **vojno-političke administrativne jedinice** kojoj je na čelu bio **strateg** koji **objedinjuje vojnu i civilnu vlast**. Vojnici su dobivali zemlju u zamjenu za vojnu službu – nazivali su se **stratioti**. Vojska je od tog trenutka postala puno učinkovitija jer su vojnici braneći Carstvo istovremeno branili svoje posjede što je bila jaka motivacija, pa su bili efikasniji od robova, ili plaćenika.

KRŠĆANSTVO U BIZANTU Kršćanstvo i pitanje vjere bilo je jednako važno na Istoku kao što je to bilo i na Zapadu. Prakticiranje vjere donekle se razlikovalo na ta dva područja, pa će zbog toga doći do razmirica koje će u konačnici dovesti do crkvenog raskola.

Ikonoklazam ili borba protiv obožavanja ikona

Iako bizantski car nije svećenik, on ipak kontrolira Crkvu na Istoku i postavlja patrijarha (vrhovni svećenik u Konstantinopolisu), koji ne priznaje navodni papinski autoritet nad svim Kršćanima, a takav odnos značajno će pridonositi kasnijem konačnom razlazu Crkve.

Tijekom Srednjeg Vijeka te razlike će se sve više produbljivati. Ulje na vatru bačeno je početkom VIII st. kada su u Bizantu izbili sukobi oko štovanja ikona ili svetačkih slika i kipova. Tadašnji bizantski car Leon (717-747) iskoristio je svoj duhovni autoritet i službeno pokrenuo ikonoklastičku politiku, tj. **zabranu štovanja svetačkih slika**. Ikonoklasti su vjerovali da je štovanje ikona i prikaza svetaca ostatak paganskih vjerovanja. Tvrđili su da sve što je načinila ljudska ruka ne bi trebalo biti predmet obožavanja.

Nikada neće biti posve jasan razlog takvih njegovih nastojanja, ali koji god razlog bio u pitanju, **ikonoklazam** je imao katastrofalne posljedice u **odnosima sa Zapadom i papom**, a to je bio jedan od bitnih razloga što se **papa okrenuo Francima** kao svojim zaštitnicima.

Slika 8: Prikaz jednog ikonoklastičkog teksta, na kojem se vidi kako se uništavaju ikone ili se premazuju bojom. Dva se razloga najčešće navode za taj iznenadni otpor prema ikonama:

1. Ikonoklazam je možda bio zakonski temelj za oduzimanje posjeda manastirima, koji su bili veliki štovatelji ikona, a oduzeti posjedi iskoristili su se za jačanje vojske.

2. Postoji mogućnost da je Leon III uvođenjem ikonoklazma želio premostiti razlike između kršćanstva i islama, jer u islamu je također zabranjeno obožavanje i prikazivanje vjerskih slika.

Velika Shizma ili Crkveni raskol 1054.

Za razliku od Zapadne, Istočna Crkva se razvijala i funkcionirala pod čvrstom carskom tj. svjetovnom vlasti, pa je možda i na toj osnovi došlo do sve većih razlika između Istoka i Zapada. Obje Crkve, i Istočna i Zapadna smatraju sebe **katoličkom** (univerzalnom) i **ortodoksnom** (pravovjernom); termini *Rimska Katolička Crkva* i *Grčka Ortodoksna Crkva*, koji se danas upotrebljavaju **moderni su izrazi**. Obje Crkve imaju gotovo ista vjerovanja, a najpoznatiji je tzv. "*filioque*" (i sina) nesporazum, a tiče se odnosa u **Svetom Trojstvu: Otac, Sin i Duh Sveti**. *Istočna Crkva* drži da **Duh Sveti proizlazi samo iz Oca**, dok *Zapadna Crkva* tumači da **proizlazi od Oca i Sina**. Istočna Crkva ne priznaje **čistilište** kao prijelazno stanje između Raja i Pakla. Istočna Crkva dozvoljava za razliku od Zapadne *rastavu braka na osnovu preljuba*, a *dozvoljava i oženjenim muškarcima svećenički poziv*. Današnja neslaganja tiču se *papinske nepogrješivosti, Bezgrešnog Začeca, Uznesenja Blažene Djevice Marije ...* Crkveni raskol ili **šizma** nije rezultat nekih velikih vjerskih razlika, nego rivaliteta, svađe i snobizma. Godinama su se pape u Rimu i patrijarsi u Konstantinopolisu sukobljavali oko pokršćavanja Istočnih Slavena i crkvene jurisdikcije nad Dalmacijom i južnom Italijom. Osim toga Bizant odbacuje papin vrhovni položaj u Crkvi, jer je Rim tada za njih malo veće selo, provincijski grad bez carstva i bez podređenog teritorija, dok je Konstantinopolis sjedište bogatstva i moći, pa je prema tome podoban postati crkvena prijestolnica.

Konačan raskol rezultat je međusobnih optužbi o uplitanju u poslove i sfere one druge, a tome su možda krivi i netolerantni ljudi koji su trebali dogovoriti neke konstruktivne stvari.

Kardinal Humbert, vođa papinske delegacije u Konstantinopolis i tamošnji **patrijarh Mihajlo Kerularije**, našli su se **1054.g. u Konstantinopolisu** ne bi li izgladili nesporazume, ali dogodilo se potpuno obratno – **međusobno su se ekskomunicirali**. To je bio **kraj jedinstvene kršćanske Crkve**. Tek su **1965.g. papa i grčki patrijarh službeno povukli ekskomunikacije iz 1054.g.**